

4 mei 2023 toespraak Maurits Witsen

Als een van de weinigen die de tweede wereldoorlog nog bewust heeft meegemaakt, wil ik met U de ervaring delen van een toenmalig jeugdige inwoner van de Samenwerking-buurt. Een buurt die het niet eens zo slecht heeft getroffen met weinig oorlogsvernielingen, weinig armoede, wel getroffen door een hongerwinter en toch ook met veel slachtoffers van de nazi-overheersing. Ik wil hierbij de aandacht vestigen op wat het betekent om ongewild tot een speciale en dan ook nog door de bezetter tot een verdachte groep te worden gerekend.

Want dat ik Jood was, wist ik wel, maar het had geen speciale betekenis voor mij, ook niet voor mijn vader, moeder en mijn beide zusters. Zo had ik in de vooroorlogse jaren niet één joods vriendje. Geboren op 24 januari 1928 op Harmoniehof 38 twee hoog aan het zogenoemde pleintje verhuisde ons gezin in 1935 naar nummer 6^{boven} wegens de komst van mijn tweede zusje Rosalien. In die tijd verbleef ik veel buiten op de nog lege straat waar we samen met buurtgenoten speelden, vaak met de 'club van tien', al was ik daar te jong voor. Nog in een ontspannen wereld.

Maar ineens was het de tiende mei 1940, een stralende zonnige dag, toen ik als twaalfjarige door een intense angst werd bevangen, niet zozeer voor de oorlog zelf, hoewel bij voorbeeld het meedogenloze bombardement op Rotterdam een onuitwisbare indruk op mij heeft gemaakt. Het waren vooral de maatregelen die ons als Joodse inwoners te wachten zouden staan, die mij met angst vervulden, want hoe argeloos we ook waren, de berichten van de wandaden in nazi-Duitsland waren onmiskenbaar doorgedrongen tot ons neutrale Nederland. Toch viel het aanvankelijk allemaal nog wel mee. Ik kon normaal verdergaan, wel onderhevig aan oorloggevolgen, zoals luchtalarm en distributie van schaarser wordende levensmiddelen, maar dat gold iedereen. Echter, toen ik onlangs een lijst in handen kreeg, waarin in chronologische volgorde de maatregelen tegen de Joden stonden opgesomd, schrok ik hevig, want heel geraffineerd werden de Joden steeds meer beperkingen opgelegd, hun bezittingen in beslag genomen, met als ernstig neveneffect, dat wij als groep steeds meer opeen werden gedreven en geïsoleerd werden van de andere Nederlanders. Gelukkig kon ons gezin intensieve contacten met onze Harmoniehofbuurt behouden.

Voor mij was 1 september 1941 een cruciale dag. Nadat ik in het schooljaar 1940-1941 nog gewoon de 2^e vijfjarige HBS op het Roelof Hartplein had bezocht en zelfs nog een week in de tweede klas van het Amsterdams Lyceum mocht plaatsnemen, werden toen alle Joden verplicht om lessen te volgen op speciaal alleen voor hen ingerichte scholen. Ik kwam terecht op het Joods Lyceum in een oud schoolgebouw aan de Voormalige Stadstimmertuinen nabij het Weesperplein. Ik kwam daar in klasse 2L met liefst twintig meisjes (velen afkomstig van het Meisjeslyceum) en slechts acht jongens. Al vroeg dus voltrok zich hier de vrouwen-emancipatie, want wij jongens deden mee aan touwtjespringen en dergelijke. Als ik aan deze periode van bijna twee jaren terugdenk, besef ik hoezeer iedereen op school deed, alsof er geen oorlog was en alsof er geen jodenvervolgning bestond. Hier werd niet over gesproken en wij volgden bloedserius de officieel door de overheid voorgeschreven lessen; onze school was immers een openbare school. En ook pestten wij onze docenten alsof er niets aan de hand was. Ja, we hadden zelfs een klassekrant, waarin niet over de buitenwereld werd gerept.

Maar in die buitenwereld werden wij wel op veel plaatsen geweerd (met het bordje *voor Joden verboden*), mochten wij sinds 15 september 1941 niet meer fietsen of van de tram gebruikmaken en moesten we vanaf 3 mei 1942 met een Jodenster op straat lopen wat ik als verschrikkelijk ontierend heb ervaren. Ook mochten we sinds 30 juni na acht uur 's avonds helemaal niet meer buitenkomen. Dat was niet toevallig, want vanaf 15 juli 1942 begonnen op grote schaal en systematisch de Joden-deportaties naar concentratiekampen in Polen, Tsjechië en Duitsland. Officieel heette dat tewerkstelling in strafkampen, maar wij wisten wel beter. Dat hier sprake was van moord in gaskamers hielden wij echter niet voor mogelijk. Toch bleef ik nog tot mei 1943 de school bezoeken, sedert 20 januari 1943 verplicht voorzien van een persoonsbewijs met een grote J, in een klas die geleidelijk kleiner werd, een heel emotionele ervaring, hoewel wij hoopten dat de weggebleven klasgenoten waren ondergedoken.

Dat ik nog zo lang naar school kon gaan, kwam doordat mijn vader een onmisbaarheidsstempel had verworven en dankzij de Joodse Raad voorlopig gevrijwaard was van deportatie. Ja in die tijd waren er óók geprivilegieerden, maar wel werden wij twee keer bijna opgehaald door de in Schalkaar opgeleide politiemannen. Om ons heen verdwenen helaas steeds meer dierbare bekenden en familieleden waaronder mijn twee bejaarde grootouders. Op 21 maart 1943 werd mijn zuster Judith 18 jaar en zodoende was zij niet meer via mijn vader beschermd. Toch deed zij nog in mei 1943 serieus eindexamen. Nooit zal ik vergeten dat enkele van haar mede examinandi wisten dat zij de volgende week zouden worden weggevoerd en tegen elkaar zeiden "als we dan maar wel met andere intellectuelen zullen mogen reizen".

In die grimmige tijd was de oude Jodenbuurt zelfs helemaal afgegrensd door opgehaalde of afgezette bruggen. Hoogste tijd voor onderduiken, maar mijn vader was bang om gestraft te worden als hij dan toch zou worden opgepakt. Mijn zuster Judith en ik zetten door, want mijn vader kon via een vestiging van zijn voormalige werkgever in België over geld beschikken en onze enige 25 jarige neef was al daarheen ontkomen en beschikte over de nodige connecties. In afwachting van de vlucht naar Brussel konden we onder andere onderduiken bij buurtgenoten zodat we op Hemelvaartdag via Tilburg met behulp van de marechaussé de grens konden passeren. Het moge verbazen, maar ik vond dat alles toen enorm boeiend en spannend!

Over het verblijf in België wil ik alleen kwijt dat daar de bezettende machthebbers milder waren, dat de Belgische administratie meer ruimte liet voor vervalsingen en dat de Belgen beter dan de Nederlanders waren opgewassen tegen de Duitsers na hun vreselijke ervaringen tijdens de eerste wereldoorlog. Doordat we in Brussel niet steeds binnenbleven maar ook de straat opgingen, is dat mijn vader fataal geworden. Hij is door een speciaal speurende gestapo-auto opgepakt en toen direct naar Auschwitz getransporteerd, terwijl ik daaraan ternauwernood ben ontsnapt. Het is nu niet meer voor te stellen dat je als Jood vogelvrij was verklaard en zodoende bij arrestatie binnen enkele dagen ter dood werd gebracht. Zelfs de ergste moordenaar of dief krijgt in een normale maatschappij een zorgvuldig proces en wordt vervolgens in de gevangenis op fatsoenlijke wijze behandeld.

Mijn moeder, mijn beide zusters en ik beleefden ongedeerd in begin september 1944 de bevrijding, wat als een sprookje geschiedde. Binnen een dag zonder enig gevecht van betekenis waren we verlost van de Duitse bezetters! Wel maakten we nog diverse bombardementen mee, maar dat deed me nauwelijks iets, want we deelden deze ervaring op gelijke voet met alle andere mensen om ons heen. Ook bleef ons zodoende de hongerwinter bespaard, maar toch wilden we in mei 1945 zo spoedig mogelijk terug naar Amsterdam, waar we met open armen werden ontvangen bij goede vrienden op de Harmoniehof. En zowaar konden we ook weer na korte tijd onze oude woning betrekken, dankzij het feit dat in de tussentijd een NSB-familie daar was ingetrokken en zodoende weer snel moest vertrekken.

Maar terwijl eenieder na flinke ontberingen het leven weer als vrij mens kon voortzetten, hadden toch heel veel mensen de oorlog niet overleefd. Eigenlijk stond mijn wereld nog op zijn kop; ik was bij voorbeeld blij met iedere overlevende van mijn oude klas in het Joods Lyceum en onbewust legde ik mij kennelijk neer bij het feit dat de anderen waren vermoord. Eigenlijk wilde ik maar één ding, weer als gelijke met iedereen gewoon verder leven. Dat is mij ook wel gelukt dankzij de vriendschappen die ik heb mogen ervaren, hoewel ik besef dat tal van anderen op onbegrip zijn gestuit.

Vele jaren was het spreken en denken over de oorlogservaring taboe. Dat is begrijpelijk maar ook gevaarlijk, want als men het toelaat dat verkeerde groeperingen de macht in handen krijgen, is het al te laat. Helaas is echte tolerantie tegenwoordig niet meer vanzelfsprekend.

Mijn boodschap is dan ook: *Laat je nooit een etiket opplakken en doe dat ook een ander niet aan, maar bestrijd daadwerkelijk elke vorm van discriminatie.*

Maurits van Witsen